

Politike človekovih pravic

Simona Kustec
Drago Zajc

Znanstvene monografije
Fakultete za management

Politike človekovih pravic

Simona Kustec
Drago Zajc

*Najinim družinam – svetilnikom vrlin
in smerokazom najinih odgovornosti*

Politike človekovih pravic
Simona Kustec in Drago Zajc

Recenzenta · Miro Haček in Andreja Pegan
Lektoriranje in tehnična ureditev · Davorin Dukič
Oblikovanje · Alen Ježovnik
Prelom · Primož Orešnik
Fotografija na naslovnici · Rawpixel.com na Freepik

Izdala in založila · Založba Univerze na Primorskem
Titov trg 4, 6000 Koper · www.hippocampus.si
Glavni urednik · Jonatan Vinkler
Vodja založbe · Alen Ježovnik
Koper, 2023

Naklada · 200 izvodov

© 2023 Simona Kustec in Drago Zajc

Izid monografije je finančno podprla
Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije iz sredstev državnega proračuna
iz naslova razpisa za sofinanciranje
znanstvenih monografij

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

342.7:32

KUSTEC, Simona

Politike človekovih pravic / Simona Kustec, Drago Zajc. –
Koper : Založba Univerze na Primorskem, 2023. –
(Znanstvene monografije Fakultete za management)

ISBN 978-961-293-304-3
COBISS.SI-ID 189233155

Vsebina

Seznam slik · 6

Seznam preglednic · 7

Predgovor · 9

Uvod: človekove pravice v svetu politike · 11

- 1 Konceptualizacija človekovih pravic skozi prizmo političnega · 15
 - 1.1 Vsebina, vedenje in uporabnost pravic · 17
 - 1.2 Funkcija in oblika pravic · 19
 - 1.3 Vrste in tipologizacije pravic · 22
 - 1.4 Zgodovinski razvoj človekovih pravic s poudarkom na izbranih zgodovinskih idejah in političnih mejnikih · 35
 - 1.5 Obdobje revolucij in pravice kot pozitivne kategorije · 59
 - 1.6 Uveljavljanje človekovih pravic s postrevolucionarnim ustavnim razvojem · 67
 - 1.7 Človekove pravice po obeh svetovnih vojnah kot vsakodnevni globalni preizkus · 81
- 2 Obrazi politik(e) in človekovih pravic · 87
 - 2.1 Kaj vse je torej politika · 89
 - 2.2 Človekove pravice kot politike boja za oblast (podoba A) · 92
 - 2.3 Človekove pravice in institucionalna organizacija politične moči (podoba B) · 117
 - 2.4 Človekove pravice in avtonomno politično delovanje na posameznih področjih javnih politik (podoba C) · 128
- 3 Raziskovanje in merjenje politik človekovih pravic · 145
- 4 Namesto zaključka: o prihodnosti politik človekovih pravic v digitalnem svetu umetne inteligence · 157

Literatura in viri · 161

Recenziji · 177

Seznam slik

- 1.1 Hierarhija človekovih potreb po Maslowu (1954) · 21
- 1.2 Kulturne razlike hierarhije vrednot · 22
- 1.3 Razseljeno prebivalstvo po svetu · 84
- 2.1 Podobe politike · 91
- 2.2 Načini spoštovanje pravic s strani držav, po regijah · 97
- 2.3 Interaktivni zemljevid političnih režimov po svetu, leta 2022 · 99
- 2.4 Model človeškega razvoja in učinkovite izbire · 101
- 2.5 Vrste demokracije skozi vsebine človekovih pravic · 103
- 2.6 Zemljevid ocene zaščite fizične integritete ljudi s strani držav po svetu, leta 2019 · 105
- 2.7 Možni izhodi iz konflikta vrednot · 113
- 2.8 (Neo)institucionalni prostor medsebojnih odnosov na primeru organizacije moči v politiki · 119
- 2.9 Institucionalno-pravni prostor človekovih pravic znotraj države · 121
- 2.10 Evropsko sodišče za človekove pravice, statistika sodb po državah (1959–2021) · 127
- 2.11 Organigram Sveta Evrope · 132
- 2.12 Število ratificiranih mednarodnih pravnih dokumentov na področju človekovih pravic po državah · 134
- 2.13 Finančne kazni Evropskega sodišča za človekove pravice, izrečene Sloveniji (v €) · 136
- 2.14 Gibanje vhodnih in izhodnih tujih neposrednih investicij (TNI) Slovenije · 138
- 3.1 Možni filozofski pristopi oz. razlogi preučevanja politike in človekovih pravic · 148
- 3.2 Vrste podatkov · 152
- 3.3 Potrjeni uboji zagovornikov človekovih pravic, novinarjev in predstavnikov sindikatov po svetu skozi čas · 154
- 4.1 »Univerzalnosti« človekovih pravic skozi finančno enakost sveta v podobi kozarca za penino · 158

Seznam preglednic

- 1.1 Klasične tipologizacije človekovih pravic · 23
- 1.2 Zgodovinski pregled razvoja idej in vsebin človekovih pravic · 38
- 2.1 Človekove pravice v politoloških (pod)disciplinah · 93
- 2.2 Klasične oblike vladanja oz. ustavnih ureditev po Aristotelu · 94
- 2.3 Sodobne ureditve političnega vladanja glede na vire moči · 95
- 2.4 Aktualne vrste političnih režimov v svetu v odnosu do moči in človekovih pravic · 98
- 2.5 Vrednote in pravice skozi politične ideologije · 111
- 2.6 Institucionalna mreža na primeru izbranih institucij na polju človekovih pravic · 124
- 2.7 Ukrepi in instrumenti nodalnosti na polju človekovih pravic · 139
- 3.1 Raznoliki pristopi raziskovanja politik človekovih pravic · 151

Predgovor

Prej izjema kot pravilo je, da ima neka monografija na svojem začetku tako predgovor kot tudi uvod. V primeru pričujoče monografije mora biti tako iz tehtnih moralnih in pietetnih argumentov, ki jih navajam v krajšem zapisu, ki sledi.

Delo, ki je pred vami, je nastajalo (pre)dolgo in na žalosten, a hkrati kruto realen način ter odraža življenjski krog vsega – vsebin, stvari, dogodkov in predvsem nas samih, ljudi. Vsebine človekovih pravic, kot bo najnazorneje vidno v preglednem zgodovinskem poglavju, so predavnimi stoletji začele utirati svojo pot proti življenju in se nato borile za svoj obstoj, ki so ga krojili vsakokratni družbeni, politični, socialni in gospodarski dogodki, ideje velikih mislecev, delo institucij, skupin ter posameznikov, z njimi povezane odločitve, usmeritve, modrosti in tudi kančki usode. Najsi so bili v danem trenutku dobri ali slabi, so vsak skozi svoje poslanstvo in delo vse do danes na koncu predstavljali varno točko nadaljnjega (pre)živetja in moči idejam ter vsebinam človekovih pravic.

Osebnost sem se z vsebinami te knjige prvič srečala pred skoraj tridesetimi leti, v času študija politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, ko nam jih je tedaj pri predmetu s tem istim naslovom predstavljala dr. Drago Zajc. Drago, po stroki doktor pravnih znanosti, po ideološkem prepričanju zvest čisti ideji človekovih pravic, zavezan liberalec krščanskosocialističnega kova (to slednje si upam trditi, čeprav nisem prepričana, če bi se strinjal z menoj), po srcu pa velik človek, ki je živel svoja prepričanja v dobrem in slabem, ki ni obtoževal, ampak je poslušal, ker je želel slišati, čeprav je velikokrat mislil drugače in bil pogosto preslišan.

Drago je razumel, da so človekove pravice mnogo več kot zgolj pravni projekt, saj lahko v svoji ideološki moči predstavljajo nevarnost lastnemu obstoju in je zato njihovo poučevanje treba postavljati v širok družboslovni kontekst (še prav posebej ved, ki se neposredno ukvarjajo s politično močjo) ter jih približati mlajšim generacijam, ki prav zaradi

dosežkov človekovih pravic v praksi (lahko) vidijo in živijo drugačne podobe sveta.

Z vso opisano toleranco in začetno podporo je Drago pred skoraj desetletjem pritrdil moji pobudi, da iz vseh najinih zapiskov, pogledov in tudi izkušenj pripraviva skupno knjigo, ki ne bo govorila o pravnih, ampak o političnih podobah razumevanja človekovih pravic. Takoj ko je pristal, je bil motor »projekta«. Vestno je že pred leti pripravil svoj del besedila, ki se večinoma nahaja v I. delu monografije, in ga vmes, ko je s potrpljenjem čakal na preostale moje dele, dodeloval ter z modrostjo zrelega človeka popustil mojemu predlogu, da zaradi senzibilnosti in potrebe po povsem drugačnem fokusu o človekovih pravicah v času naše nekdanje pa tudi sedanje države ne bova posebej pisala v tej knjigi.

Ob vsakem najinem srečanju je z očetovsko in hkrati kolegialno zadržanostjo povprašal, kako daleč sva že, in nikoli očital, da so vmes začela minevati že leta. Obljubila sem mu, da bom najino delo zaključila v poletju 2022. Nisem (z)mogla ... Obdobje minulega dela, ki sem ga začela najprej kot poslanka v Državnem zboru Republike Slovenije (2014–2018), nato pa kot ministrica za izobraževanje, znanost in šport v Vladi Republike Slovenije skozi celotno obdobje koronavirusa (marec 2020–junij 2022), je bilo tako močno obarvano tudi z dilemami in s kontroverznostjo politik človekovih pravic, da sem se pred vrnitvijo k pisanju morala najprej od vsega odpočiti, umiriti, si pustiti ponovnih razmislekov. Jeseni 2022 je steklo, z Dragom sva se veliko videvala, delala in zaključevala predvsem z njegovimi komentarji na moj del knjige. Preden je po novem letu 2023 odšel na operativni zdravniški poseg, sta nama ostala le še del z zaključnimi pogledi ter tehnično urejanje besedila ... Drago se s posega ni vrnil.

Čeprav posthumno, misel, srce in etos Draga Zajca skozi to knjigo živijo dalje.

Hvala ti za vse skupaj prehojene poti po svetovih človekovih pravic, dragi Drago!

Simona Kustec

Uvod: človekove pravice v svetu politike

Politična misel in človekove pravice imajo veliko skupnega, saj ne gre zgolj za nekakšen vzporedni razvoj, ampak za vseskozi prepleteno razmerje. Že v antiki so se filozofi spraševali, kakšna bi bila najboljša ureditev, in si zamišljali državo kot skupnost ljudi z večjimi ali manjšimi pravicami, čeprav takrat sam koncept pravic ni bil določeneje opredeljen in tudi še ni bilo določeno razmerje med pravicami ter dolžnostmi. Kasnejši razvoj teorij o družbi je imel velik vpliv na opredeljevanje in priznavanje človekovih pravic. Širjenje pravic je bilo v veliki meri odvisno od razvoja liberalne misli, ki je poudarjala vlogo posameznika in s tem omogočala ne le prodor demokracije kot načela demokratičnega odločanja, ampak tudi družbeni, gospodarski in tehnološki razvoj. Na odnos do človekovih pravic je zlasti v našem prostoru vidno vplivala tudi socialistična misel, z vsemi svojimi raznolikimi podobami in praksami. V zadnjem času na pojmovanje človekovih pravic vplivajo tudi ideje in skupni problemi globalnega razvoja, povezanosti, zlasti pa tudi problemi, ki zaobjemajo vsebine od skupne varnosti, boja proti terorizmu in organiziranemu kriminalu, trgovini z orožjem in drogami do socialnih vprašanj revščine, migracij ter skupne skrbi za ohranjanje narave, v najaktualnejšem času pa tudi zdravstvenih problemov (epidemija covid-19), zagotavljanja energetske in prehranske oskrbe, še prav posebej pa tehnološkega razvoja umetne inteligence, ki pospešeno in s številnimi nepredvidljivimi posledicami vstopa prav v srce temeljnih vsebin, povezanih s človekovimi pravicami.

Potreba po politološkem pristopu k obravnavi človekovih pravic in dolžnosti v sedanjem času izhaja zlasti iz dveh dejstev: (1) razmerja (moči) med skupnostjo in posameznikom ter (2) odnosa med pravno-normativnim in politično-ideološkim razumevanjem, opredeljevanjem, izvajanjem in ocenjevanjem polja človekovih pravic. Sodobna politologija je tesno povezana s teorijo ter prakso človekovih pravic. Ne glede na obseg formalnega oz. pravnega priznavanja človekovih pravic in svoboščin znotraj vsake družbe ali države namreč ugotavljamo

zelo različne prakse uresničevanja teh pravic in tudi različne stopnje zavedanja o njih pri vsakodnevnom delovanju. Človekove pravice so na polju politologije utemeljene na različnih disciplinarnih podlagah, od razumevanja človekovih pravic v povezavi s teorijami demokracije preko njenih institucionalnih (t. i. *polity*), javnopolitičnih (t. i. *public policy*) kot tudi vsakokratnih ideološko-političnih razmerij moči, ki se v demokracijah vzpostavijo kot rezultat volilnih procesov in rezultatov (t. i. *politics*).

V zvezi s človekovimi pravicami lahko in moramo govoriti tudi o moralnem, vrednotno-etično usmerjenem družbenem projektu, ki širi prostor svobode posameznika, družbenih skupin pa tudi države kot politične skupnosti. Tako kot je sam koncept človekovih pravic podlaga modernim demokratičnim ureditvam (političnim sistemom), tako je politika človekovih pravic tista politika, ki sodobno demokracijo in njene načine ter rezultate delovanja osmišlja, jim daje smoter in namen. V današnjem času človekove pravice in svoboščine pomenijo temeljno vsebino aktualne demokratične družbe ter obratno. Oba pojma, človekove pravice in demokracija, sta pravzaprav sinonima. Kadar ima določena družba dobro opredeljen sistem človekovih pravic in svoboščin ter razpolaga z učinkovitim sistemom njihovega varovanja in tega tudi uspešno izvaja pri vsakodnevnom delovanju, dosega predpogoj za visoko razvito demokracijo. Na drugi strani pa prav tako tudi sama demokracija zahteva visoko stopnjo priznavanja in spoštovanja človekovih pravic, ki je hkrati predpogoj za njen obstoj in stopnjo razvitosti oz. trdnosti. Ne smemo pa si niti zatiskati oči, da je ob vsem zapisanem tudi veliko idealizma, pragmatizma, konfliktov in paradoksalnosti.

Zaradi vsega navedenega, kot tudi raznolikih zgodovinskoteoretskih pogledov ter vsakokratnih praks, je treba pri preučevanju človekovih pravic poseben poudarek vedno nameniti naslednjim vidikom:

1. vsebinam pravic (katere oz. do katere mere in za koga), ki se nadalje neposredno povezujejo z vprašanji:
2. subjektom pravic (pristojnosti in razmerja med »nosilci« ter »skrbniki« pravic) in
3. namenom pravic (čemu in v kakšni podobi služi ideja človekovih pravic kot ideološki ali demokratični aparat moči večine ali sobivanja različnosti).

V sodobni (post)industrijski in kompetitivni družbi se srečujemo z novimi izzivi, ki se na eni strani kažejo v pojavu novih družbenih in vse

bolj tudi tehnoloških, spreminjajočih se širše družbenih problemov ter razmerij, na drugi strani pa tudi v vsakodnevnem pravnem in političnem ustvarjanju konfliktov med različnimi vrstami človekovih pravic ter svoboščin in njihovi hierarhiji (ne)pomembnosti. S tem, ko se nenehno povečuje posameznikova odvisnost od razmer v družbi, se hkrati zmanjšujejo njegove možnosti vplivanja ter odgovornosti za lasten položaj. Ravno zato v tovrstnem, pogosto medsebojno izključujočem se sobivanju nastaja potreba po vedno novih in učinkovitejših oblikah zaščite posameznika. Hkrati pa nastajajo tudi precejšnje razlike v možnostih uveljavljanja zahtev po zaščiti in tudi v stopnji zaščite že uveljavljenih pravic. Odpirajo se tudi nova vprašanja o oblikah in načinih posameznikove ter kolektivne akcije zagovarjanja in zaščite pravic ter končno tudi vprašanja usklajevanja pravic, uveljavljenih na nacionalni ravni s pravicami, ki so uveljavljene v mednarodnih organizacijah oz. kot posledica globalizacijskih procesov v širših nadnacionalnih skupnostih.

V tem smislu obravnava politologija človekove pravice in svoboščine podobno kot ideale ter vizije oz. kot pogonsko moč razvoja. Politologija se zdi poklicana tako za teoretična osmišljanja kot za družbene analize stanja in razmer na polju človekovih pravic. Zato je tudi odgovorna, da ponudi smiselne odgovore na vprašanja o razmerju med pravicami in dolžnostmi, med katerimi je tudi dolžnost spoštovanja pravic drugih in seveda odnosa med človekovimi pravicami ter demokracijo.

Slovenska politologija se zaveda, da za obravnavanje in uveljavljanje človekovih pravic in svoboščin nikakor ne zadostuje samo čustveno prizadeto zavzemanje zanje ter javno nastopanje proti krivicam ali različnim oblikam represije, grobim oblikam nasilja državnih oblasti in njenih organov ali posameznikov ter celih skupin, prav tako tudi ne golo navdušenje zanje, ampak je treba znanje o politikah človekovih pravic z izbrano teoretsko in metodološko strukturo opredeliti, ga znati pojasniti in seveda o njem tudi kritično razmišljati.

Vsi zgoraj predstavljeni pogledi in odnos do človekovih pravic na polju političnega usmerjajo vsebino te knjige. Njen namen je prispevati zlasti k spoznavanju pomembnosti ter kompleksnosti problematike človekovih pravic in širjenju takšnega znanja o njih, kot ga ob zavedanju in spoštovanju njihovega zgodovinskega razvoja terjajo potrebe sedanje moderne demokratične družbe. Znanja, ki utrjuje zavest in povečuje občutljivost za človekove pravice in svoboščine v družbi, od obdobja tranzicije oz. konsolidacije demokracije, še posebej glede utr-

jevanja demokracije ter pridobivanja raznolikih vsakokratnih izkušenj in praks političnega ter parlamentarnega sistema v samostojni slovenski državi, do aktualnih izzivov na področju varstva človekovih pravic ter vse pogostejšega konflikta med temeljnimi pravicami do življenja, svobode, varnosti in enakosti med ljudmi, v odnosu do soljudi, družbe, narave, živali pa tudi tehnološkega razvoja.

V odnosu do vsega navedenega je ta knjiga v grobem razdeljena na dva večja dela, katerih namen je izmenjaje podajati opise, vpoglede, pojasnila, premisleke o tem: (a) *kdo* in *kaj* (se) razume pod danes široko in vsakodnevno uporabljenim pojmom človekove pravice, b) *kako* se je pogled na človekove pravice skozi čas razvijal ter spreminjal v različnih idejnih, političnih, ekonomskih, družbenih in končno tudi strokovnih ter znanstvenih okoliščinah in (v)pogledih.

Bralcem knjige želiva, da vam njena vsebina ponudi priložnosti za razmišljanje o dejanskem statusu človekovih pravic v našem družbenem, političnem in pravnem sistemu, o načinih njihovega uresničevanja, še posebej o osveščenosti ljudi glede lastnih vlog pri skrbi za človekove pravice, pa tudi o možnostih, načinih in sredstvih za razmišljanje o prihodnji viziji ter poslanstvu idej ter vsebin človekovih pravic pa tudi odgovornosti.

Simona Kustec in Drago Zajc
Ljubljana, november 2022